

Jókai és Debrecen

Győri L. János

irodalomtörténész, közgyűjteményi igazgató
TTRE Közgyűjteményei, Debrecen

EGY ÉVFORDULÓS KIADVÁNY MARGÓJÁRA

(Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen, az 1925-ös kiadvány reprint díszkiadása, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2025, ISBN 978-615-5909-24-5, 86. p.)¹

Absztrakt: A kétszáz esztendővel ezelőtt született író és Debrecen kapcsolatáról máig Zsigmond Ferenc száz esztendővel ezelőtt elmondott és nyomtatásban is megjelent akadémiai székfoglaló beszéde nyújtja a legalaposabb elemzést. A tanulmány szerzője, a Zsigmond-kötet idei reprint kiadásának szerkesztője elsősorban Jókainak a magyar református műveltséghez, ezen belül is kiemelten Debrecenhez és Kollégiumához fűződő kötődésének kulcselemeit veszi számba. Hangsúlyozza, hogy Jókai írói tekintélyének, Debrecennel szemben tanúsított megértésének kiemelkedő szerepe volt abban, hogy a városnak a 19. század elején zajló országos irodalmi vitákban megtépzott szellemi tekintélye a 19–20. század fordulójára újra helyreállt. A záró fejezet Zsigmond Ferenc debreceni gimnáziumi tanár és egyetemi magántanár irodalmi munkásságát érinti, kiemelve a Jókai-recepcióban vállalt meghatározó szerepét.

Kulcsszavak: Jókai Mór, református műveltség, Debreceni Kollégium, Zsigmond Ferenc

Abstract:

Hungarian literary academics commemorate the bicentenary of the birth of the most popular ever Hungarian novelist, Mór Jókai in 2025. As part of the memory work, the author of the present paper published the reprint edition of the 1925 study titled *Jókai and Debrecen*, by Ferenc Zsigmond. In his study, Zsigmond collected the key elements of the relationship between Jókai and Hungarian Calvinist traditions, among which Debrecen and the Reformed College of Debrecen gained a central importance. Zsigmond highlights that Jókai's authority in Hungarian literature and his appreciation of the town's cultural heritage had a crucial role in the fact that Debrecen could re-establish its intellectual authority by the

¹ Lapunk a kiadványt szerkesztő Győri L. János ajánlásának tanulmánnyá bővített változatát közli.

turn of the 19th and 20th centuries. The final chapter of the paper reviews the literary oeuvre of Zsigmond, the high school teacher and university scholar, highlighting his defining role in Jókai's reception.

Keywords:

Mór Jókai, Maurits Jókai, Calvinist intellectual traditions, the Reformed College of Debrecen, Ferenc Zsigmond

Jókai Mór és a magyar református műveltség

1938-ban, a Debreceni Kollégium 400. évfordulójának tiszteletére az Ókollégium belső udvarának nyitott árkádjai alatt, az egykori jeles professzorok és híres öregdiákok arcképei sorában az intézményt támogató, alapítványtévő erdélyi fejedelmek (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Apafi Mihály) mellett két olyan 19. századi írónk is domborművet kapott, akik sem származásuk, sem iskoláztatásuk révén nem kapcsolódtak közvetlenül Debrecenhez. Jókai Mórról és Baksay Sándorról van szó, s a megkülönböztetett figyelem oka mindkettőjük esetében ugyanaz volt: a kor, amely a magyar nemzeti, sőt a felekezeti identitás forrását is még erősen a szépirodalomban kereste, kettőjüket tekintette a debreceni kollégiumi diákélet hiteles költői megörökítőinek (Jókai arcképét Beck Ödön Fülöp, Baksayét Borkereki Kovács Zoltán készítette). Baksay Sándor (1832–1915) nevét ma már inkább csak az egyháztörténet-írás ismeri, hiszen a Dunamelléki Református Egyházkerület köztiszteletben álló püspöke volt, Jókai Mór (1825–1904) viszont máig a legolvasottabb prózaírónk. Jókainak a református műveltséghez, s ezen belül a Debrecenhez és Kollégiumához fűződő kapcsolatait ma már kevésbé ismertek, születésének 200. évfordulóján helyénvaló tehát felidézni ezek főbb vonásait.

Jókai Mór 1825. február 18-án született Komáromban. Szülőháza, az egykori Kacz-ház (ma a város szlovákiai oldalán a Király püspök utca 10. szám) a családi hagyomány szerint a türelmi rendelet (1781) előtt az üldözött reformátusok imaházaként szolgált. A környékeliek csak „néma ház”-ként emlegették, mert a Vármegye és a Csapó utcák közötti hatalmas telekre épített épületnek csak az udvar felé nyíltak ablakai, így lehetett titkos istentiszteletek helyszíne. A „kálvinista kegyesség” személyes öröksége még az író gyermekkorában is elevenen élt a családban, amelyről nővére 1865-ben így emlékezett meg: „... az a ház olyan volt, mint egy templom; édesanyánk kerekas pergő rokkája mellett oly szépen énekelte szent Dávid zsoltárait, és azt a szép dicséretet: Istenre bízom magamat; magamban nem bízhatom. Édesapánk is minden hivatalos foglalkozás előtt naponként elővette a Szikszait (Szikszai György debreceni lelkész imádságoskönyvét), s abból buzgón imádkozott, azt tartotta, aki az Istentől eltávozik, az Isten is eltávozik attól... abban a szobában közel volt a mindenható Isten, aki lételt ad mindenknek.” (Nagy M. 1975, 7.)

Jókai tíz éven át a komáromi református iskola diákja volt, amely a Debreceni Kollégium partikulájaként évszázadok óta az anyakollégiumtól kapta rektorait és tankönyveit. Hogy Jókai ebben az iskolában szellemileg mivel találkozhatott, arról *Egetvívó asszony szív* című, részben debreceni tárgyú regényében olvashatunk, ott ugyanis egyik ifjú hőséről így vall az író: „tudja az egész kiskátét, a Hübnert, húsz zsoltárt énekel.” Ezek voltak a korabeli református műveltség alapjai. A kis káté évszázadokon át a református hitelveket kérdés-felelet formában feldolgozó Heidelbergi Káté rövidített változata, a legkisebbek hittankönyve. *Johannes Hübner* német teológus *Száz és négy bibliabéli História*... című tankönyve a 18. század derekától bő száz esztendőn át a magyar református iskolák bibliaismereti tankönyve, mely minden vasárnapra egy-egy ó- és újszövetségi történettel ismertette meg a diákokat prózában és memorizálható verses formában is, a nagyobbaknak latin nyelvű verses összefoglalással. A Szenci Molnár Albert fordította genfi zsoltárok pedig máig a református egyházi énekkultúra alapját képezik.

Jókai 1841-ben a pápai, majd a következő évben a kecskeméti református kollégiumba iratkozott be, előbbiben filozófiát, utóbbiban jogot hallgatott. Pápán kötött barátságot Petőfi Sándorral és Orlay-Petrich Soma későbbi festővel, akikkel az iskola önképzőkörében nemes irodalmi versengést folytatott. Hogy az író regényeiben és novelláiban Pápa, Kecskemét és kollégiumaik alig jelennek meg helyszíneként, annak az az oka, hogy ott szerzett ifjúkori élményeit Jókai nagyjából Debrecenbe helyezte át, jóllehet a civisek világával csak pár évvel később, 1849 első hónapjaiban találkozott. Itt szembesült ugyanis azzal, hogy a hazai protestáns műveltség, amely a Dunántúlon csupán kicsiny szigeteken működött, a Tiszától keletre hatalmas tömegek gondolkodását hatotta át, s így 16. századi reformáció óta az egész magyarság számára jelentős történelem- és kultúraformáló erővé vált.

Jókai Debrecen-élménye

Jókai Petőfi oldalán jelentős szerepet játszott az 1848-as pesti forradalom eseményeiben. Tagja volt a Tízek Társaságának, áprilistól Petőfi szerkesztőtársa az *Életképek* című lapnál, szeptember végén elkísérte Kossuthot alföldi toborzó körútjára. Szilveszterkor, követve a Kormányt, feleségével, Laborfalvi Róza színésznővel Debrecenbe költözött. Közben házasságkötése miatt elveszítette Petőfi barátságát, édesanyja is neheztelt rá, sőt egzisztenciális gondok is szorongatták. Debrecen kijózanítóan hatott Jókaira. A forradalom iránti romantikus rajongást hátrahagyva, a békepárt programját tette magáévá. Nyáry Pál, a Honvédelmi Bizottmány alelnöke (Kossuth helyettese), aki ez idő tájt a belügyminiszter feladatait is ellátta, politikai cikkeket íratott vele a Kormány hivatalos lapjába, a *Közlöny*be. Amit ő nyíltan nem mondhatott ki, azt Jókai tollára bízta. Nyáry a Habsburg-házzal való megbékélés híve volt, s Jókai ennek szellemében februárban még így írt: „... mi nem akarjuk a királyt trónjától megfosztani, hanem azt akarjuk, hogy tel-

jesítse kötelességét” (Közlöny 1849, február 19.). Jókai békepárti cikkei a képviselőház ülésén is témává váltak, s az írónak meg kellett válnia a Közlönytől. Tárogatói azonban megteremtették az anyagi feltételeit saját független lapjának. Ettől kezdve az *Esti Lapok* képviselte Debrecenben a békülékenyebb irányt. A politikai közhangulat azonban nem Jókainak kedvezett, a Képviselőházban a radikális hangok erősödtek föl, s a Kollégium Oratóriumában április 13-án sor került a Függetlenségi Nyilatkozat tervezetének elfogadására, a következő napon pedig a Nagytemplomban annak nyilvános kihirdetésére. Az események emelkedett szelleme természetesen Jókait is áthatotta, ám tíz nappal később mégis visszaköltözött Pestre. Itt újra forradalmi hevület kerítette hatalmába, és azonosult a függetlenség gondolatával, s visszakerült Kossuth oldalára. Így aztán a szabadságharc bukása után maga is bujdosásra kényszerült.

Jókai Mór 1849-es debreceni tartózkodása körül máig sok a bizonytalanság. Bár több idős kori visszaemlékezésében is érinti a városban töltött négy hónap eseményeit, saját feljegyzései is tartalmaznak ellentmondásokat vagy szándékos elrajzolásokat (*Forradalom alatt írt művek*, 1875; *Az én életem regénye*, 1899.). Annyi bizonyos, hogy Pálffy Albert, a *Március Tizenötödike* szerkesztője vette rá arra, hogy elhagyja Pestet. Cegléden a pesti vonatra próbált felszállni, s végül Madarász József, a később sikkasztással vádolt „gyémántos miniszter” testvére, igazította helyes irányba. Érdekes, hogy nem sokkal később Debrecenben mindketten politikai ellenfeleivé váltak. Saját visszaemlékezése szerint Jókai Debrecenben a Péterfia utcán egy Dudás nevű szűrszabónál bérelt szobát havi húsz pengőért. Ma már tudjuk, hogy a korabeli céhlajstrom nem ismer ilyen nevet. Egy fennmaradt szállásjegyzék viszont úgy tudja, hogy a Piac utcán lakott Tóth Pál házában, amiért 12 forintot fizetett. A szájhagyomány viszont úgy őrizte meg, hogy Jókaiék a Csapó utca 8. szám alatt laktak. Talán a hivatalosan kijelölt hely lehetett a Piac utcán, a Csapó utcán pedig a tényleges szálláshelye. A Péterfia utcát pedig egyszerűen költői képzelete alkothatta meg, hiszen az 1849-es élményekből táplálkozó elbeszéléseinek hősei is többnyire itt laktak (*Két menyegző*, *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony*, *A legvitézebb huszár*, *Hogyan lett Dull Mihály uramból Rácz János?*). A Dudás név pedig (Dudásné alakban), vélhetően kitalált névként, *A debreceni lunátikus* történetében köszön majd vissza. Jókai 1849-es tárgyú visszaemlékezéseiben tehát épp úgy nem érdemes hitelességet keresni, mint ahogy történelmi tárgyú regényeiben sem, hiszen számára Debrecen kulturális szerepének megrajzolása volt fontos, s ennek az író gyakran alárendelte a történelmi hűséget.

Pest és Debrecen Jókai Mór világnézetének sarkpontjait képezik: Pest a romantikus rajongás világa, Debrecen a józanságé, ahogy azt lapjában meg is fogalmazta: „Pest középpontja az országnak, de Debrecen középpontja a magyar népnek. Amott minden nemzetiség érdeke, itt azonban egyedül a magyar érdekek vannak összesítve. Pest legnagyobb városa Magyarországnak; Debrecen egy Magyar-

ország kicsinyben... Budapest erősség, de Debrecen asyllum. Pest népe egy mívelt, szabadságszerető, lelkes nép, mely kezdetét adta a forradalomnak, míg Debrecen összilárdságú népének nyugodt, morális, becsületes jelleme egyedül biztosítja azon nyugalmat, melyre csaták közepett legnagyobb szüksége van a kormányzatnak... Ha rajtam állana, én Pest bevétele után is itt hagynám őket Debrecenben.” (Esti Lapok 1849. március 31.). Pestre költözése után Jókai lapja Debrecenben még bő egy hónapon át megjelent. Utolsó számában a szerkesztő így búcsúzik a várostól: „Ha működésünkben volt némi siker,... azt mi Debrecennek s páratlan józanságú népének köszönjük... Debrecen józan légköre kelle, hogy a legnehezebb idők, a forradalom közepett a higgadtabb szó, a szelídebb hangok erőre kapjanak, hogy elnyomassék a gyom, mely a főváros izgatottságában nyakunkra kezdte nőni... Debrecen népe a világnak legépebb, legjózanabb népe.... Így ismertük mi az isteni civis népet, s úgy találtuk, mint ismertük... Ily forradalmat, minden konkussziók nélkül, mely szelídségében hódítson, csak Debrecenben lehet vala rendezni s átélni.... Áldás reád Debrecen népe!” (Esti Lapok 1849. május 31.).

Jókai írói világképe 1849-ben nyerte el végleges alakját: végtelen írói képzelete mozgásban tartásához a főváros egyre inkább világvárosias nyüzsgésére volt szüksége, a gyökereket jelentő vidéki magyarság levegőjét azonban elsősorban a civisvárosban szívhatta magába. Ezért tért vissza később – ha rövid időre is – ismételten Debrecenbe. 1865-ben a városi színház (ma Csokonai Nemzeti Színház) ünnepélyes megnyitóján Laborfalvi Róza Katona József Bánk bánjában Gertudis szerepét játszotta, Jókai pedig verses *Prológot* írt az ünnepi alkalomra. 1876-ban erdélyi útjáról hazafelé pihent meg röviden Debrecenben, s lelkes fogadtatásban részesült. 1882. május 6–7-én a Petőfi Társaság vándorgyűlésének volt a vendége, Petőfi emléktáblájánál avató beszédet mondott, a színházban felolvasást tartott, s kilátogatott Pallagra is. 1884-ben, amikor Laborfalvi Róza a színpadtól búcsúzott, Debrecenben is rendeztek számára egy búcsúszereplést, ahová Jókai is elkísérte. Az állomáson Simonffy Imre polgármester köszöntötte, s a korabeli híradások szerint ekkor hangzott el elhíresült mondása: „Kálvinista ember úgy érzi, mikor Debrecenbe jön, mint mikor a török Mekkába megyen.” 1889-es ittléte alkalmával a Hortobágyra is ellátogatott. Ennek emlékét a *Hortobágy* (1889) című kiváló útirajz őrzi, de a puszta ábrázolása több kései regényének is színező eleme. Jókait baráti kapcsolatok is fűzték Debrecenhez. Még 1849-ből ismerte Poroszlay Frigyes polgármestert és Komlóssy Imre országgyűlési főszállásbiztost. Utóbbi fiával, Komlóssy Arthur városi főjegyző alpolgármesterrel 1882-es látogatásakor kötött barátságot. Kapcsolatban állt a Csokonai Kör elnökével, a Kollégium korábbi neves történész tanárával, Géresi Kálmánnal. Ismerte Szűcs István jogtanárt is, aki 1849-ben nemzetőr parancsnokként szolgált, s akinek várostörténeti monográfiáját (Szűcs I. 1870–1871.) az író később debreceni tárgyú regényeinek írása közben szorgalmasan lapozgatta. Ebből a kiadványból ismerte meg alaposabban a debreceni diákvilág (tűzoltó társulat, Kántus, önképzőkörök) belső életét.

Jókai debreceni témái a reformáció megjelenése és saját kora közé esnek. A város társadalomtörténetének a jelzett időhatáron belül alig van olyan meghatározó korszaka vagy eseménye, amely fantáziáját meg ne ragadta volna. Egyik kései regénye, a *Fráter György* (1893) a reformáció korába kalauzolja az olvasót, *A debreceni kastély* (1861) című regény a Bethlen Gábor halálát követő politikai útkeresés éveiben játszódik. A 17. századi, török kori Debrecen hétköznapijainak három elbeszélést szentelt az író (*A struccmadár, Hogyan lett Dull Mihályból Rácz János?, Mennyei parittyakövek*). Az elhíresült debreceni tűzvézsek emlékét *A gyűjtogató* és a *Két menyegző* című elbeszélések idézik meg. Az *Egetvívó asz-szonyiszív* (1902) című kései Jókai-regény már átvezet bennünket a következő századba, hiszen cselekménye a Rákóczi-szabadságharc éveiben játszódik. A felvilágosodás századának neves professzorát, Hatvani Istvánt *A magyar Faust* (1875) című adomagyűjtemény idézi elénk. A reformkor előestéjén játszódnak az *És mégis mozog a föld* (1872) című nagyregény cselekményének kollégiumi tárgyú bevezető fejezetei, amelynek diákhősei titokban másolják a Nagyerdőn rebellis szellemű kéziratgyűjteményüket, a Csittvári krónikát. A 19. század első felében játszódik *A kiskirályok* (1885) című regény cselekménye is, melynek egyik hőse az előbbi regény öt kicsapott diákjához hasonlóan a Debreceni Kollégiumtól nyer nemzeti szellemű indíttatást. *A debreceni lunátikus* (1875) története az író diákkorához, a felbomlófélben lévő archaikus kollégiumi diákélet időszakához, az 1830-as évekhez köthető. A szabadságharc debreceni eseményei Jókai emlékeztében már a megélt jelent képviselik (*A gyémántos miniszter*, 1850), idővel azonban az ekkor szerzett élmények is múlttá nemesednek emlékeztében, ahogy azt a *Mégsem lett belőle menyasszony* (1867) című rövid elbeszélésében látjuk. Az 1889-es debreceni látogatás emlékét őrző *Hortobágy* című útirajz szintén a jelenről szól, de mivel a pusztai életforma évszázadokon át alig változott valamit, Jókait itt is, mint a fenti írásainak többségében, az egzotikum iránti vonzódása terelte a tárgy felé. A puszta világának szociografikus megjelenítése pár évvel később a *Sárga rózsa* (1893) című regény színes háttérablóiban köszön vissza.

Jókai Debrecent érintő történelmi tárgyú írásaiban visszatérően ugyanaz az írói eljárás érvényesül. A választott tárgynak mindig van több-kevesebb történelmi hitele, Jókai számára azonban a forrás csak a cselekmény kereteinek fölvezetéséhez szükséges, a részleteket saját képzelete ragasztja ezekhez. A keretként idézett krónikák, városi jegyzőkönyvi bejegyzések, levelek és egyéb dokumentumok elhitelek az olvasóval, hogy hiteles történetről van szó, a tényleges történelmi hitelt azonban a legtöbb esetben fölülírja az a magasabb rendű költői szándék, hogy a debreceniség lényegét egy jól megragadható életérzésen alapuló történelmi küldetésként mutassa be. Hadd érzékeltesse itt mindezt egyetlen adalék.

A Fráter György (1893) című történelmi regényben Török Bálint debreceni földesúr alakjának megrajzolásakor Jókai erősen eltér a történelmi hűségtől. Szerinte Szapolyai János azért küldi őt Debrecenbe, hogy ezzel megakadályozza a reformáció terjedését. A valóságban a főúr, felesége révén, már a városba költözése

(1536) előtt elkötelezte magát a hitújítással. Az író szándéka nyilvánvaló: a debreceni Szent András-templomban Bálint pap prédikációjára megtérő Török Bálint magatartásában Jókai lélektani magyarázatot keres és talál Debrecen közösségi szintű gyors áttérésére. Mert az író szavait idézve, a prédikáció „bölcse összeköté az Isten fiának feltámadásáról szóló hitágazatot a magyar nemzet feltámadásában vetett hittel: lelkére kötvén a gyülekezetnek, hogy a világ minden népei között bizonyára legnagyobb ösztöne lehet a magyarnak abban, hogy Krisztus halála és feltámadása igaz voltában saját nemzetének kínhalála s dicső feltámadása példáját lássa és kövesse” (Jókai M. 1972, II, 155.). A magyar református prédikációirodalom egyik szembetűnő évszázados hagyományát ragadja itt meg Jókai, amely párhuzamot von a bibliai üzenet és a nemzeti önértelmezés között. „Hát hogyne sirna a szegény magyar – folytatja Jókai –, mikor hazája megostoroztatásáról, eltemetetéséről, feltámadásáról beszélnek előtte? Talán még a mai kor férfiai is sírnának azon! Maga Török Bálint is sűrűen zokogott, még a fiát is biztatta: ne szégyelld, fiam! Jézus vére hull a férfi szeméből! Jézus vért sirt mi érettünk” (uo.). A történelmi hűség felől nézve, Jókai itt nem csupán Török Bálint alakját rajzolja el, hanem a prédikáció tartalmát is. A kora újkori prédikátori hagyomány ugyanis csak ószövetségi történeteket (pusztai vándorlás, honfoglalás, babiloni fogság stb.) használt a történelmi analógia megalkotásakor, Jézus egyszeri és megismételhetetlen áldozatát nem idézte ilyen összefüggésben. A történelmi hűséget teológiai értelemben is követő korábbi költőinknél, Kölcseynél vagy Aranyánál a Jókaira jellemző elrajzolás sohasem érhető tetten. Jókaival és Petőfivel kezdődik a biblikus hagyomány olyan mértékű szekuláris tartalmú parafrázálása, amely néhány évtizeddel később, különösen Trianon után teológiai értelemben kifogásolható nyelvi alakzatokhoz (pl. „magyar Golgota”) is vezet majd irodalmunkban. Jókai írói eljárásának van még egy további jellegzetessége, amelyre feltétlenül érdemes figyelni. A nagy mesemondó nemcsak a magyar múlt, azon belül is elsősorban a református műveltség kimeríthetetlen forrását látja Debrecen történetében, hanem szinte minden ilyen tárgyú írásában gazdag folyást enged kedélyes humorának. Ennek forrása a civisek józan, természetes és praktikus észjárása, a piaci kofák és talyigások talpraesettsége, a kollégiumi diákok csínytevésre hajlamos természetes túlélési ösztöne, a magyar vidéket járó rektorok, mendikánsok, legátusok, szupplikánsok életrevalósága, valamint a kollégiumi professzorok és debreceni prédikátorok, illetve külföldet járó peregrinus diákok érzékeny intellektusa. A 19. század első harmadában a néhány évtizeddel korábbi Csokonai-pör, majd a költő síremléke körül fellángoló Árkádia-pör, elsősorban Kazinczy Ferenc tekintélyének köszönhetően, Debrecen a maradiság hírébe hozta. Ezt erősítette a közvélemény szemében két egykori neves debreceni diák Debrecennel szemben tanúsított felemás viselkedése: Kölcsey Ferenc hűvös tartózkodása, majd Arany Jánosnak a tékozló fiú példázatát idéző gyors távozása. Végül ehhez társultak az 1840-es években a Debrecenben gyakran megforduló Petőfi Sándornak a város szellemiségére vonatkozó szarkasztikus megjegyzései. Ilyen előzmények után a

19. század utolsó harmadában gyorsan városiasodó, iparosodó Debrecennek igen-csak jólesett Jókai kedélyes, megértő hangja.² Különös megnyilvánulása Jókai gyógyító humorának az éppen 150 esztendővel ezelőtt megjelent *A debreceni lunátikus* (1875) című kisregényszerű elbeszélés, amely nem csupán részleteiben mutatja Jókai jóízű humorát, hanem minden ízében debreceni, azon belül is kollégiumi tárgyú és szellemű adomagyűjtemény. A holdkórosságot színlelő, éjszákánként a Kollégiumból szerelméhez, saját professzora lányához kiszökdöső, furfangos eszű Dallos Ádám, a megfelelési kényszerektől szenvedő Nyaviga – a felbomlófélben lévő archaikus debreceni diákvilág jellegzetes alakjai –, valamint a Budai Ézsaiás és Sárvári Pál karikatúrájaként is értelmezhető Tóbiássy és Harangi professzorok, illetve a folyton okoskodó Kérészi esperes színpadi bohózatba illő figurák, akik miatt még a széteső regényszerkezetet is megbocsátja Jókainak az olvasó.

Zsigmond Ferenc debreceni tárgyú Jókai-monográfiája

Jókai Mór és Debrecen kapcsolatának további részleteit *Zsigmond Ferenc Jókai és Debrecen* (Zigmond F. 1925.) című kismonográfiája tárja föl legalaposabban, amelyet a szerző száz esztendővel ezelőtt, 1925. november 9-én a Magyar Tudományos Akadémián levelező tagsági székfoglaló beszédként mondott el.

Zsigmond Ferenc (1883–1949) székely származású szülők gyermekeként született Kunhegyesen, Meztúron érettségizett, majd Kolozsváron szerzett magyar-latín szakos tanári diplomát. A karcagi református gimnáziumban kezdte tanári pályáját, itt szokott hozzá a rendszeres publikációs tevékenységhez, s innen utazott külföldi tanulmányútra Angliába, Párizsba és Münchenbe. 1922-ben került Debrecenbe a Református Kollégium Főgimnáziumába, ahol 1923-tól az egyetem magántanáráként, 1930-tól rendkívüli tanáráként is tevékenykedett. Az 1925-ben alapított Református Tanárképző Intézetnek is oktatója volt. Ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választották; ekkor tartotta fent említett székfoglaló beszédét. 1934-ben betegségére hivatkozva maga kérte nyugdíjazását. Ezután néhány évig a fővárosban folytatott tudományos és publicisztikai tevékenységet, majd 1942-ben szülővárosába vonult vissza. 1943-ban az Akadémia rendes tagja lett (munkásságának további részleteit lásd: Győri L. J. 2013.).

Zsigmond Ferenc tanárként és tudósként protestáns gyökerű konzervatív álláspontot képviselt. A kor legelismertebb irodalomtörténészéhez, Horváth Jánoshoz hasonlóan szövegközpontú megközelítést alkalmazott nagy filológiai igényességgel, amivel a modern irodalom-felfogás útját is egyengette. Gimnáziumi

² Hogy Jókai prózájának mekkora jelentősége volt a szabadságharc leverése okozta „kollektív trauma” lelki földolgozásában, arról a *Forradalmi és csataképek* (1850) című novellafüzér kapcsán újabban Bényei Péter értekezik: Bényei 2018, 19–74. Bényei megközelítése a Jókai-Debrecen kapcsolat mélyebb vizsgálatához is támpontokat nyújthat.

tankönyvei és kollégiumtörténeti írásai mellett irodalomtörténeti szempontból Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc prózájáról szóló értekezései maradandóak, de termékenyen szolt hozzá a korabeli Ady-vitához is, sőt elsőként tanította debreceni középiskolai tanárként a költő verseit.

Irodalomtörténet-írásunk máig nagyra értékeli Zsigmond Ferenc tevékenységét, aki a Jókai-centenárium alkalmával két éven belül három monográfiával gyarapította a Jókai-irodalmat (Zsigmond F. 1924a; Zsigmond F. 1924b; Zsigmond F. 1925.). *Jókai és Debrecen* című értekezése méltónak bizonyult arra, hogy száz esztendő elteltével az író születésének 200. évfordulóján a Tiszántúli Református Egyházkerület, a Debreceni Református Kollégium és az Alföldi Nyomda e munka reprint kiadásával közösen tisztelegjen Jókai emléke előtt, aki 1891-ben a Monarchia világát bemutató könyvsorozatban így jellemezte a korabeli Debrecen: „Ma már nem áll fenn a tilalom, hogy másnak, mint Kálvin-hitűnek, nem szabad e városban letelepednie; de azért megmaradt a régi hitbuzgalom. Ma már nem áll fenn a nevezetes kiváltság, hogy aki jobbágy létére Debrecen kapuin belép, szabad emberré lesz; hanem azért mégis vonja magához e város távolról, közélről mind azt a népet, aki ész és munka után óhajt gyarapodni. Már nincs szabadalma Debrecennek se vám, se adó, se harmincad alól; hanem azért az ipar és a kereskedelem első rangosztályú most is e városban. Ma már nincsenek tógás diákjai, csatos cipős professzorai; hanem azért mostani tanárai is nagy részben az angol és német egyetemeken fejezték be kiképeztetésüket, s a külföldi protestantizmussal való összeköttetésnek köszönheti, hogy mai nap is a hazai tudományosságnak erős vára – a Kálvinista Róma.” (Jókai M. 1891, 291.)

Felhasznált irodalom:

- Bényei P., 2018: Bényei Péter: Emlékezésalakzatok és lélektani reprezentáció a Jókai-prózában. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Győri L. J., 2013: Győri L. János: Zsigmond Ferenc (1883–1949). In A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012), Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013, 691–701.
- Jókai M., 1891: Jókai Mór (szerk.): Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország II. kötete, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest.
- Jókai M., 1972: Jókai Mór: Fráter György I–II., Akadémiai, Budapest.
- Nagy M., 1975: Nagy Miklós: Jókai Mór, Szépirodalmi, Budapest.
- Szűcs I., 1870–1871: Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. A legrégibb kortól a mai időkig, 1–3., Debrecen.
- Zsigmond F., 1924a: Zsigmond Ferenc: Jókai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Zsigmond F., 1924b: Zsigmond Ferenc: Jókai Mór élete és művei. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest.
- Zsigmond F., 1925: Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1925. (reprint díszkiadás: Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2025.).